

MAREK JAKOUBEK (ed.), *Teorie etnicity:* *Čítanka textů,*

Praha, SLON – Sociologické nakladatelství 2016, 734 s.,
ISBN 978-80-7419-185-5

Úloha recenzenta antologie textů je dvojsečná. Jednak je ulehčená tím, že se nemusí věnovat podrobně všem textům, které jsou zpravidla klasickými ukázkami známých děl od citovaných autorů. Na druhou stranu si ale antologie vyžaduje zhodnotit, jak se editor či editorka zhostil/a koncepcí knihy, a to především ve vztahu ke stavu a vývoji oboru, jehož součástí má antologie představovat. Nelehký úkol editora stejně jako recenzenta spočívá v tom, jak většinou již dnes rozsáhlé části (mezi)oborového diskurzu syntetizovat, dát jim jednotný kontext tak, aby byla čítanka nejen souborem textů spojených určitým tématem, ale i přehledným a konzistentním seznámením s výzkumnou literaturou. Při hledání odpovědi na otázku, jak je antologie zdařilá, tak musíme vzít ohled přinejmenším na čtyři otázky. Jaký je cíl čítanky a pro jaké publikum je určena? Jaké editor vybral texty a jak je propojil do celku? Jak se podařilo zvládnout jazykovou, technickou či překladatelskou práci? A konečně jaký dopad bude mít čítanka pro obor, obory či širší akademické a veřejné prostředí?

Editor Marek Jakoubek svůj rámec antologie podává v rozsáhlém úvodu, kde v několika podkapitolách zdůvodňuje svůj přístup a představuje shromážděné texty. Hlavní záměr nám ale ilustrativně podává již zadní strana obálky, kde se v první větě konstatuje, že kniha „splácí dlouhodobý dluh sociálně-vědní i celospolečenské tematizaci etnicity v naší zemi“ a dále že „ani po více než čtvrtstoletí po otevření hranic“ neměli čeští čtenáři k dispozici reprezentativní soubor textů o etnicitě „v západním světě“. Cíl knihy je tedy formulován jednak ve vztahu k deficitní situaci v domácím sociálně-vědním bádání, jednak v opozici tzv. západní vědy a domácího bádání. Tím se do značné míry vymezuje i interpretační pole, na kterém se bude Jakoubkův výklad a výběr pohybovat. Ponechám-li stranou otázku, kdo a komu má splácet staré dluhy, nemohu se ubránit dojmu, že je to pohled možná příliš zužující.

Svůj záměr editor osvětluje v úvodu nejprve výkladem, kterým se snaží ukázat, že etnicita je vědecký pojem, nikoli slovo v běžné mluvě, a že tudíž bychom o něm mohli vědecky diskutovat, musíme znát jeho konceptuální pozadí. Nelze s editorem než souhlasit, když tvrdí, že v takovém podniku jde vždy o představení „(různých) teorií (rozličných) etnicit“. Zásadní otázkou antologie ale je, jak to udělat? Tady se však čtenář poněkud zarazí, když se dočte, že

„není ambicí této knihy (zejména proto, že to prostě není možné) ‚udělat v tom pořádek‘, tedy nejprve prezentovat, následně porovnat, vyhodnotit a uspořádat různé teorie etnicity a vybrat z nich ‚tu pravou‘“ (s. 18). Jistě nemůžeme po editorovi antologie teoretických textů očekávat, aby z nich vybíral „tu pravou“, ale není snad nadnesené očekávat, aby texty prezentoval, uspořádal, vyhodnotil a porovnal, což by mělo přispět k tomu, aby si čtenář v příslušném tematickém diskurzu „udělal pořádek“. Možná zde Jakoubek naráží na něco, co nejsem schopen identifikovat, ale jako čtenář, který dychtí po tom seznámit se v poměrně přehlednutelném rozsahu s odborným diskurzem o etnitě, bych velmi uvítal základní zobecnění interpretačních tendencí, jejich vývoj a vzájemné souvislosti, postavení a souvztažnosti mezi jednotlivými přístupy a konečně i alespoň přibližné zhodnocení současného stavu na příslušném poli. Marek Jakoubek se tomuto ale explicitně brání, když na straně 35 tvrdí, že má čítanka „uzávorkovat“ nánosy (dez)interpretací a vytvořit si na příslušné texty (resp. odpovídající diskurz) vlastní *názor*“. Tím se ale staví do paradoxu, který sám reflektuje, že na straně jedné chce nechat promlouvat samotné texty a na druhé straně cítí, že „se sluší, aby editor zařazené texty odpovídajícím způsobem kontextualizoval“ (s. 35). Na příkladu různých kontextualizací seminální práce Fredericka Bartha, který však je na tomto poli natolik „otcem zakladatelem“, že si ho řada badatelů velmi různého zaměření přisvojuje, Jakoubek ukazuje, že každá kontextualizace je relativní. V tom má Jakoubek naprostou pravdu, nedomnívám se však, že bychom měli, byť v antologii textů, na vlastní kontextualizaci rezignovat. Jistěže existuje celá řada čítanek bez kontextualizace, to ale podle mého neznamená, že je kontextualizace „v rámci čítanek jakýmsi cizorodým elementem“ (s. 36). Na druhou stranu Jakoubek sám uvádí, že navrhuje své vlastní kontextualizace, avšak pouze jako hypotézy, které si čtenář sám podrobí falzifikaci nebo verifikaci. V následující části textu přináší představení jednotlivých textů, kde jednotlivé texty komentuje, nedosahuje však obecnějšího spojení jednotlivých směrů a autorů.

Jestliže Jakoubek nenabízí přehledovou kontextualizaci, nabízí se otázka, jaký je cíl a publikum knihy? Zde Jakoubek naznačuje, že nemá jít o učebnici, která by si právě vyžádala pevnější kontextualizaci. Čítanky mají podle něj oproti učebnicím tu výhodu, že pomáhají bojovat s údajně se snižující čtenářskou gramotností dnešních studujících. Ponechme stranou problém čtenářské gramotnosti a jeho řešení, které současná pedagogika vidí spíše na nižších stupních vzdělávání. Z knihy se ale dozvídáme, že cílovou skupinou jsou studující. V tomto případě je možné očekávat, že bude čítanka zdrojem, a to velmi cenným, pro výuku na bakalářském i magisterském stupni. Jednotlivé texty (ne všechny) mohou velmi posloužit v kurzech, které uvádějí do problematiky etnicity.

Jakoubek však zjevně předpokládá i jiné publikum, neboť často odkazuje na domácí odbornou debatu. Kriticky se vymezuje vůči tomu, jak je etnicita pojímána „v dílech našich autorů“ (s. 19), které však nejmenuje. V závěrečné části úvodu velmi trefně konstatuje „zaostávání tuzemského odborného diskurzu o etnicitě“ za tuzemským bádáním o nacionalismu, které svou hegemonií „vychyluje“ či „ochuzuje“ antropologické těžiště diskurzu o etnicitě. Jedním z důvodů je podle něj neexistence antropologického pojetí etnicity před rokem 1989 (protože antropologie neexistovala) a především jakýsi deficit badatelů, kteří působili i před tímto rokem, že si starší západní literaturu nedoplňli (s. 70). Jakoubek lehce spekuluje, co je k tomu vedlo, jasně však domácímú bádání vytýká, že se nevzdalo „etnologické linie tematizace etnicity“. Z uvedeného se tak zdá, že je cílem knihy také nabídnout starším badatelům (a možná potažmo jejich dnešním žákům) soubor textů, ke kterým se před rokem 1989 nemohli dostat a v 90. letech si je nedostudovali (srov. například s. 33). Tady se musím ptát, zda je skutečně reálné, aby si starší generace takto „doplňovala vzdělání“, zvláště z knihy, jejíž editor ji nepokrytě kritizuje za její neznalost. Nezaújatý čtenář tady vidí generační spor, který jednak již není srozumitelný pro současnou generaci „mladých“, jednak dnes petrifikuje debaty, které na pověstném „západě“ probíhaly před dvaceti a více lety. Z historického odstupu se totiž také nabízí řada kontinuit mezi často vyhocenými pozicemi ustavenými od konce 90. let mezi zastánci antropologie a etnologie. Ostatně pozornost věnovaná konceptu etnicity jistě nebude bez souvislosti s jeho zásadní rolí v etnografickém výzkumném programu 80. let, kterou však dal české etnografii v podobě „etnických procesů“ jako úkol Antonín Robek již v 70. letech. Pokud jde o kultivování a posunování oborové komunity, která je u nás značně roztržštěná, nedomnívám se, že k tomu pomůže přešlapování v tomto revizionistickém diskurzu. I v historické komunitě se revizionistické debaty (pozitivismus versus postmoderní konstruktivismus) podle mého názoru vyčerpaly někdy před deseti lety a dnes se vede debata spíše o nových tématech a výzkumných perspektivách, včetně velmi důležitého vztahu akademického oboru vůči veřejnosti.

Podle mého názoru je skromnost, se kterou se Jakoubek vyhýbá silnější kontextualizaci, na škodu, zvláště proto, že by jistě dokázal svůj vlastní hodnotný výklad tohoto badatelského diskurzu nabídnout. Čtenáři by tím také poskytl obsahové vodítko výběru textů, nikoli pouze pragmatické důvody, které uvádí. Tři kritéria výběru, která Jakoubek vysvětluje na s. 30–34, totiž zahrnují spíše formální charakteristiky. Za prvé má jít převážně o texty antropologické. To je jistě legitimní přístup, má však dvě úskalí. Jednak je nutno upřesnit, což Jakoubek nedělá, že jde o americko-britskou kulturní a sociální antropologii, jakkoli někteří zařazení autoři (Barth, Eriksen, Haaland) pocházejí nebo působili v Norsku. I to je mož-

né chápat jako relevantní zúžení, protože, jak Jakoubek uvádí, v tomto případě „většina textů, které jej tvoří, je i o jiných textech, jež jsou rovněž jeho součástí“ (s. 37). Nemalá část textů však pochází z jiného než antropologického prostředí a nabízí se tak otázka, zda zaměření na antropologii je skutečně kritériem výběru či spíše rámcovým způsobem čtení textů. Napočítal jsem deset z dvaceti čtyř textů, které buď zásadně, nebo významně reflektují sociologický diskurz o etnicitě. Je to pochopitelné, neboť na jedné straně v americkém kontextu byl pojem etnicity zkoumán často v souvislosti se soudobými imigrantskými městskými komunitami, tedy jako aktuální sociální problém, na druhé straně britská sociální antropologie byla vždy se sociologickým myšlením velmi propojená, a to i institucionálně.¹ Toto propojení oborových diskurzů je tedy logické² a není důvod ho přehlížet.

Jako druhé kritérium výběru Jakoubek uvádí jazyk, tzn. angličtinu. Toto formální hledisko má oprávněně hlubší důvody jednak v orientaci na anglo-americké prostředí antropologie (a sociologie), jednak je tím zajištěna jistá terminologická koherence. Je třeba uznat, že národní tradice v bádání o člověku napříč Evropou a Amerikou byly vždy natolik oddělené, že do širšího mezinárodního akademického diskurzu pronikali jen výjimeční autoři zprostředkovaní nejen angličtinou, ale i „velkými“ národními jazyky. Tím se konfrontace například francouzského a anglosaského pojetí, středoevropského a východoevropského diskurzu atd. stává vždy velmi náročná vyžadující si specificky komparativně-analytický přístup, který by Jakoubkovu čítanku zavedl do zcela jiných poloh. Přesto bych jistě nejen já výhledově uvítal, aniž bych to nějak vztahoval k přeložené čítance, skutečně poctivou a nezaujatou komparaci sovětského konceptu ethnosu, německého vývoje kolem pojmu ethníe (včetně Maxe Webera nebo například Wilhelma Emila Mühlmann), americko-britské debaty o etnických skupinách atd., což by podle mého přineslo novou perspektivu do současné debaty hegemonizované anglosaským diskurzem.

Jako třetí kritérium Jakoubek uvádí, že mezi texty převažují „práce staršího data“. Zde shledávám jistou nelogičnost. Jako zdůvodnění uvádí argument, že „abychom porozuměli současnému stavu diskuse na téma etnicity, je třeba vědět,

- 1 Například školením sociální antropolog Richard Jenkins působil nejprve na univerzitě ve Swansea na katedře sociologie a antropologie a následně jako profesor sociologie na univerzitě v Sheffieldu.
- 2 Na rozdíl od propojení s diskurzem historické vědy, který s pojmem etnicity konceptuálně nerozvíjel až do pozdních 90. let a vystačil si s pojmy národ či nacionalismus, jak správně uvádí Jakoubek.

jak se tato diskuse utvářela a jak se profilovaly její hlavní linie“ (s. 32). Domnívám se, že Jakoubek považuje za důležité znát spíše to, co současné debaty předcházelo, nikoli ji „určovalo“, neboť současné debaty jistě nemohou být jednoznačně „určeny“ tím, o čem se debatovalo před více než třicet lety. Naprosto rozumím snaze ukázat a zpřístupnit základní texty, které debatu o etnicitě od konce 60. let nesly. Dvě desetiletí sporů o primordialismus, resp. konstruktivismus je jistě třeba reflektovat a znát. Po vyčerpání tohoto sporu v 90. letech³ se však debata přesunula jinam, a nelze tak tvrdit, že stále „určuje“ současnou diskusi. Jakoubek se zde snaží bojovat proti jakési amnézii sociálních věd, „kvůli níž znovu a znovu objevujeme a vymýšlíme dávno objevené a vymyšlené“ (s. 32). To je jistě velmi konzervativní a skeptický pohled. Osobně bych tak skeptický nebyl. Znalost klasiků není sama o sobě podmínkou inspirativního přístupu, který přináší nové poznání, a neznalost nebo omezená obeznámenost s kánonem může přinést zajímavé a provokativní interpretace, které oživují oborový diskurz.⁴ Je tedy jistě dobře, že Jakoubek zařazuje klasické texty, resp. ukazuje klasickou debatu kolem etnicity, čtenář se však musí mít možnost také seznámit se zmiňovanou současnou debatou alespoň v podobě textů, které již jsou čteny a staly se předmětem polemiky. Neviděl bych například důvod vyřadit texty, které se zabývají, jak píše, „post-, trans-, hyper-, quasi-, multi-, neo- etc. nevlastním sestram“ etnicity (s. 33). Bohužel není úplně jasné, které texty tím Jakoubek míní. Zmiňuje pouze exemplárně Arjuna Appaduraie jako příklad přesunu „k rozličným etnohybridním konceptům“. Je tak možné vyvozovat, že tím míní nějak obecně vymezenou debatu o postmodernismu, postkolonialismu, globalizaci apod., která byla zásadní pro začátek 90. let a doznívala i po roce 2000. Jakkoli je jasné, že je to již uzavřená kapitola, do přehledově koncipované čítanky patří podle mého názoru stejně jako spor o primordialismus, protože také předcházela (chcete-li „určuje“) současnou diskuse.

Podíváme-li se nyní na výběr jednotlivých textů a jejich strukturu, dostáváme se k tomu, co je skutečným přínosem knihy. Editor správně odděluje texty, které řeší problém etnicity spíše přehledovým způsobem, a umožňují tak vhled

- 3 V roce 2009 Rogers Brubaker lakonicky prohlásil: „We are all constructivists today.“ – ROGERS BRUBAKER, *Ethnicity, Race and Nationalism*, Annual Review of Sociology 35/2009, s. 21–42.
- 4 Můžeme pravděpodobně v opačném gardu, než si to představuje Jakoubek, odkázat na práce zahraničních bohemistů, resp. historiků a historiček moderních českých dějin (Robert Pynsent, Kimberly Zarecore, Paulina Bren, Jonathan Bolton apod.), které téměř vždy přinášejí neotřelé pohledy na odborně a společensky kanonizovaná témata, jakkoli se s výkladovým kánonem českých dějin často míjí.

do problematiky. Svým způsobem tak některé z těchto textů (hlavně Tonkin/McDonald/Chapman, Eriksen, Jenkins) podávají to, na co sám Jakoubek rezignuje v úvodu. Osobně bych zvažil, zda by pro antologii tohoto charakteru nebylo vhodnější napsat vlastní kontextuální přehled a zařadit do ní pak jen texty reprezentující hlavní proudy myšlení či debat. Jakoubkův přístup je ale samozřejmě legitimní. Jakoubek v první části poukazuje výběrem textů implicitně na hlavní problém debat o etnicitě v 70. a 80. letech, jímž je ale spor mezi primordialismem a konstruktivismem. Roli „neutrálního“ představení sporu hraje velmi dobře text Michaela Hechtera (v knize několikrát uveden jako Michel Hechter), který je následován explicitní kritikou primordialismu J. Ellera a R. Coughlana a konstruktivisticky poučenou studií manželů Comaroffových. Tím tato část knihy jednoznačně graduje do vyzdvižení konstruktivistické perspektivy, která však, jak jsem uvedl výše, již na počátku 90. let jednoznačně nabyla vrcholu a „uvolnila místo“ jiným problémům.

Ve druhé části čítanky se setkáváme s klasickými texty, které tematizují etnicitu od Fredericka Bartha a N. Glazera/D. Moynihana přes klasickou sociologickou strukturální perspektivu autorů Yanceyho, Eriksena a Juliani, „manchesterského“ Arnolda L. Epsteina, sociologizujícího Herberta J. Ganse a situační etnicitu Jonathana Okamury po Joane Nagel a manžele Comaroffovy. Všichni tito autoři mají jistě v čítance své oprávněné místo, které můžeme nakonec přisoudit i zbývajícím dvěma studiím (R. Brubaker/M. Loveman/P. Stamov), jež reprezentují sice menšinové, ale přesto viditelně přítomné a důležité proudy v debatách posledních dvaceti let. Jde o evolučně biologickou perspektivu Pierra van der Berghe, jehož text se tak stává jediným zástupcem v knize, který bychom mohli zařadit do primordialistické větve. Dále jde o studii R. Brubakera, M. Lovemana, P. Stamova, která čtenáře seznamuje s kognitivní obratem, který pronikl do bádání o etnicitě po roce 2000 a specifickým způsobem rozvinul konstruktivistickou pozici. V této souvislosti je překvapivé, že do čítanky nebyl zařazen daleko vlivnější text Rogerse Brubakera *Ethnicity without Groups*, který vyšel časopisecky již v roce 2002.⁵

Případové studie v poslední části čítanky dokumentují, jak pojem etnicity aplikovali autoři v době největšího boomu tohoto pojmu, tzn. v desetiletí po vystoupení Fredericka Bartha. Výjimku tvoří první text Maxe Gluckmana, jehož spojení s konceptem etnicity je skutečně, jak přiznává sám Jakoubek, velmi volné, ale jde přitom o natolik fascinující a strhující studii, že její překlad je velmi cen-

5 ROGERS BRUBAKER, *Ethnicity without Groups*, European Journal of Sociology 43/2002, s. 163–189.

ným přínosem knihy. Na druhé straně je zařazena studie Rity Astuti o mada-gaskarských Vezech z 90. let, která je sice také zajímavá a podnětná, ale v knize poněkud vyčnívá. Její zařazení Jakoubek komentuje v poznámce na s. 33, kde tvrdí, že „demarkuje možnosti a limity použití konceptu etnicity“ tím, že ukazuje alternativní pojetí skupinové identity. Čtenář se však kromě této poznámky nedozví, jakou roli měl tento problém v bádání o etnicitě a jaké jiné texty kromě této empiricky založené studie tuto jistě zásadní otázku řešily.

Po technické a jazykové stránce je čítanka výborně zvládnutým podnikem, jehož realizace je zejména obdivuhodná kvůli tak rozsáhlému materiálu z různých vydavatelských zdrojů. Je nezanedbatelným kladem knihy, že si téměř 600 stran překladu, jež z velké části přeložil sám Marek Jakoubek a na dalších kapitolách spolupracovalo dalších osm překladatelů⁶ (navíc nikoli profesionálních, ale akademických badatelů), zachovává jazykovou a terminologickou konzistenci a najdeme zde jen minimum chyb. Je třeba dodat, že editorova předmluva je napsána jeho specifickým stylem, který nemusí každému čtenáři vyhovovat. Kromě některých zábavných přirovnání použitých v názvech podkapitol („O čem je tato kniha (a o čem není) aneb Pojmy, teorie, hemenex a mistr světa v boxu“), což může asi působit pozitivně na studentské čtenáře, je Jakoubkův styl charakterizován velkým množstvím uvozovek, závorek, kurzív, tedy vsuvek, podotknutí a necitačního (i ironického) použití uvozovek, což může naopak některé čtenář zmást či odradit.

Zbývá položit si otázku, jaký dopad bude mít předložená čítanka pro širší akademické prostředí. Je nepochybné, že si řada textů najde cestu do sylabů předmětů v širokém spektru studijních programů od antropologie a etnologie přes sociologii, politologii a konečně i historii. Vzhledem k dominanci diskurzu o národu a nacionalismu v historické vědě může tato čítanka výrazně pomoci rozšířit v domácím historickém bádání téměř chybějící historické reflexe pojmu etnicity.

Ve výuce bude jistě sloužit jako doplnění systematického výkladu a bližší seznámení s konkrétními klasickými texty. Zde je přínos Jakoubkovy knihy neoddiskutovatelný a vzhledem k množství práce, které si kniha musela vyžádat, i obdivuhodný, zvláště v době, která nepřeje tomuto typu publikací a favorizuje jen ty nejprestižnější mezinárodní publikační patra. Těmito cestami také tato antologie může zasáhnout do různých oborových diskurzů, které by mohla tímto pozdvihnout „zdola“. Paradoxně největší skepsi bych měl v případě české antropologie či etnologie, a to nejen s ohledem na Jakoubkovu příliš na odiv dáva-

6 Jde o Petru Burzovou, Lubomíra Luptáka, Lubomíra Valentu, Gabrielu Ůzel Volfovou, Lenku J. Budilovou, Marii Fouskovou, Markétu Vaňkovou a Davida Heniga.

nou misionářskou roli vůči starším badatelům v oboru, ale také proto, že čítanka bude vnímána především jako učební pomůcka, nikoli jako rozšíření vlastního badatelského konceptuálního rozhledu. Jednoznačně k tomu přispívá i editorův konzervativní přístup k výběru textů, který sice sám částečně porušuje, ale přesto zařazuje čítanku spíše do kategorie souboru kanonických textů, než že by reflektovala aktuální debaty v antropologii.

Jakoubkova cenná a poctivě zpracovaná čítanka tak téměř jistě nepřinese zásadní zlom v domácích antropologických a etnologických kruzích, ale bude výrazným oživením oborů příbuzných včetně historie. Pro to, aby jeho práce mohla podstatněji zasáhnout domácí pole, by Jakoubek musel přistoupit ke kroku, který podstoupil autor antologie o národech a nacionalismu, jež prý byla Jakoubkovi velkou inspirací. Miroslav Hroch ve své poslední velké práci, která již vyšla ve třech jazycích, totiž přehledně a systematicky shrnul bádání v této oblasti, a vytvořil tak pandán ke své předchozí čítance. Bádání o etnicitě by si takovou novou přehledovou práci zasloužilo a Marek Jakoubek by jí mohl vyrovnat některé deficity recenzované čítanky.

Karel Šima